

УДК 338.43

*О. І. Павлов,
доцент, кандат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціально-політичних наук, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України*

ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШИРЕНОГО ВІДТВОРЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

У статті визначено складові земельного ринку та проаналізовано роль фінансових складових економічного регулювання у становленні ринкового середовища на селі.

The article outlines the components of the land market and analyzes the role of the financial components of economic regulation in a market environment in the village.

Ключові слова: аграрний сектор, економічні механізми, земельні ресурси, капітал, кредитування, прибуток, сільські території, ціноутворення.

Key words: agricultural sector, economic instruments, land resources, capital, credit, income, rural territories, pricing.

ВСТУП

В умовах ринкової трансформації актуалізується питання поєднання адміністративних і організаційно-правових методів з економічними механізмами регулювання соціально-економічних процесів, які відбуваються в межах сільських територій, що позначилося на зростанні кількісного та якісного рівня наукових публікацій. Їх авторами є В. Андрійчук, В. Геєць, І. Прокопа, П. Саблук, М. Федоров, В. Юрчишин та інші дослідники. У центрі їх уваги перебуває передусім аналіз розвитку аграрного сектора економіки. Менш дослідженою залишається проблематика, пов'язана з визначенням економічних механізмів державного управління розвитком сільських територій.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є обґрунтування активної участі держави у впровадженні дієвих економічних механізмів як інструментів управлінського впливу на розвиток сільських територій України. Для її реалізації сформульовані наступні завдання:

- визначити складові земельного ринку та механізм його формування;
- проаналізувати роль фінансових складових економічного регулювання у становленні ринкового середовища на селі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Дослідження базується на припущенні, що об'єктом державного управління виступає не певна галузь економіки, а сільські території як цілісний об'єкт, компонентами якого, крім виробничих комплексів, є поселення, населення, інфраструктура, землі сільськогосподарського й іншого призначення та навколишнє природне середовище. Разом з тим, враховується, що основу розвитку сільських територій складає сільська економіка, яка не обмежується сільськогосподарським видом діяльності.

З огляду на це, як базовий компонент економічної системи, нами розглядаються земельні ресурси, від вартісної оцінки яких значною мірою залежить формування земельного ринку. Як фінансові складові економічного регулювання суспільних процесів, що відбуваються на сільських територіях, виступають ціни, кредити, податки, бюджет.

Центральне місце у формуванні земельного ринку посідає вартісна оцінка земель та включення її в економічний оборот. Перший крок на цьому шляху було зроблено у 2000 р. з передачею сільськогосподарських угідь у приватну власність. Проте, сільськогосподарські угіддя займають 69% усієї території країни, й лише 17% її кадастрової вартісної оцінки, землі ж населених пунктів — 4% за площею і 70% за вартістю [1, с. 80]. А це озна-

чає, що землі, які використовуються під забудову, потреби промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики набагато дорожчі сільськогосподарських угідь. Як наслідок цього, по-перше, залишається низькою прибутковість сільськогосподарських виробників; по-друге, існує спокуса використання продуктивних земель не за призначенням. У цій ситуації існує лише один вихід — здійснення в земельному ціноутворенні активної державної регулятивної політики при включенні землі як капіталу в економічний оборот. Такий захід є необхідним ще й тому, що власники земельних ділянок отримують лише незначну частину створеної земельної ренти, а держава — податок на землю, рента ж перерозподіляється між посередниками. З цієї причини спотворюється процес капіталізації прибутків, уповільнюється нагромадження капіталу в галузі аграрного виробництва.

За таких умов земельний ресурс не використовується як фактор виробництва нарівні з працею та капіталом. Поки що частка доданої вартості, одержаної при розподілі від застосування землі, є мізерною. Так, аграрний сектор і сільське населення з об'єднаного виробничого капіталу (з вартістю сільгоспугідь) мають норму прибутку 0,6%, а інші сектори економіки — 4,5%. Додана вартість аграрного сектора займає лише 8,7% у доданій вартості по економіці в цілому. За розрахунками фахівців Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" (ННЦ "ІАЕ") для забезпечення норми прибутку в 4,5% аграрний капітал має складати 822 млрд грн. Це дасть можливість задовольнити первинні потреби селян і забезпечити приріст виробничого капіталу для функціонування галузі в режимі простого відтворення. Отримати додану вартість, достатню для розширеного відтворення та забезпечення сталого розвитку сільських територій, можна при нормі прибутку на рівні 7% та аграрному капіталі — 1278 млрд грн. [2, с. 31, 33].

Щоб підвищити дохідність сільського господарства, яка сьогодні складає 20 дол. США з гектара у порівнянні з 500—600 дол. США у Європі та Північній Америці, науковці ННЦ "ІАЕ" пропонують визнати землю капіталом і включити її вартість в економічний обіг [3, с. 13].

Включення капіталу-землі в ринкове середовище сприятиме удосконаленню орендних відносин, підвищенню їх ролі у запровадженні земельного ринку. Поки що оренда земельних паїв виконує не стільки економічну функцію, скільки виступає формою соціального захисту селян, особливо пенсіонерів.

Останнім часом посилилась конкуренція на ринку оренди та суборенди земель. Якщо держава законодавчо регламентує нижню межу орендної плати на рівні 3,0% [4, с. 20], то великі агропромислові формування пропонують до 8%. У се-

редньому в Україні орендна плата у 2007 р. становила 140 грн. за 1 га або 560 грн. за пай, в той же час агропромислові формування пропонували за умови укладання договорів оренди на термін понад 5 років плату в межах 746 грн. за 1 га [5, с. 27].

Питання не в тому, наскільки економічно обґрунтованими є вказані 3 та 8 відсотків ставки орендної плати як показник частки земельної ренти, головне, що продаж права оренди земельної ділянки стала реальністю. Ця практика перетворилася на певний різновид бізнесу, яким займаються фірми, що не мають ніякого відношення до агровиробництва. Володіючи значним фінансовим капіталом зазначені фірми-посередники концентрують у своїх руках значні земельні масиви з метою перепродажу права оренди, заробляючи на цій операції значні кошти. Вартість права оренди земельних ділянок залежить від їх місцерозташування, родючості, розміру за площею, терміну укладання договору. За різними оцінками ця вартість коливається від 200 дол. США за 1 га ріллі у Миколаївській області до 550 дол. США — у Київській та Черкаській областях [6, с. 92—93].

З метою запобігання здійсненню операцій спекулятивного характеру з землею доцільно посилити роль держави щодо обмеження правомірності землевласників та землекористувачів у розпорядженні земельними ділянками. Наприклад, можна скористатися досвідом Польщі та Росії, де органи державної влади здійснюють викуп у сільських господарств сільгоспугіддя з наступним їх продажем чи здачею в оренду. Тобто мова йде про соціалізацію земельної ренти, коли остання стає переважно доходом виробника і держави.

Серед інших засобів посилення державного регулювання земельного обороту є розроблення механізму застави права оренди земельної ділянки, що потребує удосконалення законодавчої бази та створення спеціальних інститутів для здійснення заставних операцій з землею.

Із запровадженням земельного ринку сільськогосподарські виробники будуть мати можливість одержати довгострокові кредити під заставу земельних ділянок. Однак інститут земельної іпотеки як економічний важіль розвитку аграрної сфери неоднозначно оцінюється фахівцями. Наприклад, заступник Міністра аграрної політики України Р.Шмідт з оптимізмом дивиться на майбутнє іпотечного кредитування, враховуючи експертну оцінку сільськогосподарських угідь у 60—70 млрд євро та розглядає їх як "кредитний портфель" майбутнього Земельного (іпотечного) банку. Навіть при 70% іпотечному забезпеченні 10-річний кредитний ресурс склав би при цьому 42—49 млрд євро або 32—38 млрд грн. щорічно [7, с. 47]. Такої ж думки дотримується й А. Чупіс, який визначає земельну іпотеку як вид забезпечення виконання зобов'язання сільськогоспо-

дарськими угоддями й речовими правами на них з відповідним страховим забезпеченням [8, с. 141]. Однак ці речові права не закріплені в Земельному кодексі України, хоча про них йдеться у Цивільному кодексі України. У його ст. 407 прописано обопільне право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб та право її передачі власником іншій особі в тих самих цілях. Причому право власника обмежує землекористувач, оскільки за законом тільки він може припинити договірні стосунки.

Менш оптимістичним на перспективи земельної іпотеки є погляд П. Березівського, оскільки, на його думку, об'єкт застави — сільськогосподарські угіддя, при існуючому рівні прибутковості агровиробництва, не є високоліквідним товаром. Більш економічно вигідною формою залучення кредиту, як вважає цей фахівець, є лізинг, який поєднує в собі елементи оренди і кредиту. Серед переваг цієї форми кредитування — можливість поповнення основних засобів лізингодержувачем, користування майном без одноразової мобілізації власних чи залучених коштів. Вигода лізингодавця полягає у гарантованому отриманні дивідендів від угоди в будь-якому випадку, оскільки за ним залишаються права власності на об'єкт лізингу — машини та устаткування [9, с. 195]. Лізинг спрощує споживачеві доступ до нових технологій через заміну старого обладнання на нове, у тому числі й зарубіжного виробництва.

Що стосується системи кредитування загалом, то основним напрямом її реформування має стати ефективне використання коштів не тільки шляхом участі держави у здешевленні процентних ставок за кредити комерційних банків, а передусім через гарантування кредитів цих установ для сільськогосподарських товаровиробників за відсутності застави майна. У цій справі доцільно використати світовий досвід щодо створення гарантійних фондів, призначенням яких є зменшення ризиків банків-кредиторів, страхування позик в разі банкрутства їх отримувачів. Актуальним залишається питання зменшення кредитної ставки, яка часом є вищою, ніж рівень рентабельності підприємств-позичальників.

Ключову роль у системі ціноутворення відіграє капіталізація землі за умови урахування її вартості при формуванні ціни. Саме рівень рентабельності авансованого капіталу має стати базовим принципом методології ціноутворення та критерієм оцінки ефективності сільського господарства. У Законі України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р." підкреслюється, що запровадження в практику ціноутворення норми прибутку на капітал не нижче середнього рівня по економіці держави, включаючи вартість земельних ресурсів, є економічно виправданим заходом [10, с. 14].

Перехід до формування дохідності галузі на

основі методології ціни виробництва і норми прибутку на авансований капітал П.Саблук визначив за допомогою наступної формули:

$$Ц_v = C_v + \frac{НП * K}{100}$$

де C_v — ціна виробництва; C_v — середньогалузева собівартість продукції; НП — норма прибутку по економіці країни; K — капітал галузі [3, с. 10].

Нехтування цією нормою унеможлиблює відтворувальний процес в аграрній галузі. Хоча за останні роки індекси приросту цін на сільськогосподарську та промислову продукцію є приблизно однаковими, проте порівняно з 1990 р. диспаритет цін не на користь сільськогосподарського господарства досяг 7-разового розміру. Внаслідок цього з аграрного сектора було вимито понад 600 млрд грн., які були використані в інших галузях економіки [11, с. 8]. Отже, запровадження нового механізму ціноутворення, за яким значна частина створюваної у сільському господарстві земельної ренти залишатиметься у товаровиробника, сприятиме розширеному відтворенню галузі та сталому розвитку сільських територій.

Існують й інші економічні механізми подолання диспаритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. При їх застосуванні необхідно враховувати, що сільське господарство є галуззю з уповільненим оборотом капіталу, де виробництво кінцевої продукції розглянуто у часі й залежить від природних та кліматичних умов, а процес виробництва має сезонний характер. В силу цього галузь перебуває у невідповідних умовах у порівнянні з іншими сферами економіки, а тому потребує державної підтримки протягом усього виробничого циклу. Оскільки сільське господарство гарантує продовольчу безпеку держави, цю підтримку слід розглядати, перш за все, як підтримку споживача.

У цьому сенсі заслуговує на увагу постіндустріальна модель розвитку аграрного сектора економіки, яка ґрунтується на об'єднанні капіталу землі з капіталом індустрії, що забезпечить функціонування об'єднаного капіталу на високоприбутковому рівні [3, с. 7].

Сучасний механізм справляння податків та зборів слід розглядати передусім крізь призму їх розподілу на користь місцевих бюджетів, оскільки з точки зору податкового навантаження сільськогосподарського виробництва ситуація виглядає більш-менш обнадійливою. У 2007 р. до зведеного бюджету надійшло 133 млн грн., що на 3% менше ніж попереднього року [12, с. 104]. Враховуючи, що дохідна частина місцевих бюджетів має формуватися на дві третини за рахунок місцевих податків, суму в 107 грн., що надходить на село у розрахунку на 1 особу [3, с. 33], слід визнати не тільки такою, що не відповідає соціальним стан-

дартам та нормативам, але й недостатньою навіть для простого відтворення соціальної інфраструктури.

Недарма цьому питанню була приділена велика увага на Всеукраїнській нараді з питань соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів за участю сільських та селищних голів, що відбулася у м. Київ 23 травня 2009 р. Зокрема, на ній було заявлено про необхідність формування видатків розвитку, здійснення бюджетного планування безпосередньо з центру до села й селища, минаючи області, райони, міста. Було також запропоновано 100% податку на доходи фізичних осіб, податку на землю, транспортного збору з автомобілів, збору за забруднення навколишнього середовища залишати у сільських та селищних громадах і у фонді розвитку [13, с. 3].

Таким чином, соціально-економічна сутність розподільчого механізму полягає у вдосконаленні фінансово-бюджетних відносин між державною і місцевим самоврядуванням. А вирішення завдання створення у межах сільських територій сприятливого життєвого середовища має ґрунтуватися на зростанні надходжень фінансових ресурсів до місцевих бюджетів.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи зазначимо, що в умовах ринкової трансформації посилюється регулюючий вплив держави на розвиток суспільних процесів, що відбуваються на селі. Підвищення конкурентоздатності сільського господарства, досягнення паритетних міжгалузевих відносин потребує передусім застосування адекватних економічних механізмів управління розвитком аграрного сектора економіки та сільських територій. Серед заходів державного впливу на формування ринкового середовища центральне місце посідає вартісна оцінка земель та включення їх в оборот на рівні з іншими факторами виробництва. Значна роль у цій справі належить удосконаленню фінансових складових регулювання суспільних процесів, які відбуваються на сільських територіях.

Література:

1. Пасхавер Б.Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія / Б.Й.Пасхавер // Стенограма Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 26—27 лютого 2009 р.). — К.: ННЦ "ІАЕ", 2009. — С. 73—82.
2. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т.Саблук // Матеріали Десятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 10—11 квітня 2008 р.). — К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. — С. 5—40.
3. Саблук П.Т. Перспективи розвитку аграрної економіки України у світлі наукової спадщини академіка І.І.Лукінова / П.Т.Саблук // Теоретичні надбання академіка І.І.Лукінова та їх значення у розвитку аграрного виробництва України: [Лукіновські читання], (Київ, 10 жовтня 2008 р.). — К.: ННЦ "ІАЕ", 2009. — С. 5—13.
4. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)" від 19 серпня 2008 р. № 725/2008 // Офіційний вісник Президента України. — 2008. — № 32(70). — С. 20.
5. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М.Федоров // Стенограма Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 26—27 лютого 2009 р.). — К.: ННЦ "ІАЕ", 2009. — С. 20—30.
6. Андрійчук В.І. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів у суб'єктів господарювання та оцінка її наслідків / В.І.Андрійчук // Там само. — С. 89—98.
7. Шмідт Р.М. Врегулювання та розвиток земельних відносин в Україні / Р.М. Шмідт // Там само. — С. 44—47.
8. Чупіс А.В. Розвиток земельної іпотеки в Україні / А.В.Чупіс // Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку: [матеріали Десятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників], (Київ, 26-27 квітня 2007 р.). — К.: ННЦ "ІАЕ", 2007. — С. 141—146.
9. Березівський П.С. Система залучення коштів у сільськогосподарське виробництво як чинник фінансової стійкості аграрного ринку / П.С.Березівський // Там само. — С. 191—197.
10. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р." від 25 жовтня 2005 р. № 2982-IV // Офіційний вісник України. — 2005. № — 45. — С. 11—15.
11. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період: [матеріали до Десятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників], (Київ, 10—11 квітня 2008 р.). — К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. — 100 с.
12. Полозенко Д.В. Прямі та непрямі форми державної підтримки сільськогосподарських підприємств / Д.В.Полозенко // Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період: [матеріали Десятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників], (Київ, 10—11 квітня 2008 р.). — К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. — С. 101—107.
13. Село отримало шанс на відродження // Урядовий кур'єр. — 2009. — 26 травня. — С. 1—5.

Стаття надійшла до редакції 05. 10. 2009 р.